

Universitatea Babeș Bolyai Cluj-Napoca

Facultatea de Litere

TEZĂ DE DOCTORAT

**Vocația povestitorului în nuvela
și
povestirea hispano-americană**

**Conducător științific:
Prof. Dr. MIRCEA MUTHU**

**Doctorand
CORNELIA VLAD**

2010

CUPRINS

ARGUMENT	1
1. America Latină - între Mit și Istorie. Seriile epice originare	4
2. Fascinația povestirii în operele unor scriitori consacrați	
2.1. Sub semnul lui Borges	17
2.2. Gabriel García Márquez: <u>Monólogo de Isabel viendo llover en Macondo</u> - nașterea unui univers cu fața întoarsă spre moarte	50
2.3. Mario Vargas Llosa: <u>Los jefes</u> – povestirea <i>matrice</i>	60
2.4. Julio Cortázar: <u>Las babas del diablo</u> - eliberarea formelor narative	69
2.5. Carlos Fuentes: <u>Chac Mool</u> și dualitatea mexicană	84
3. Povestirea și nuvela sud-americană după 1970	
3.1. Fenomenul Post-Boom	97
3.2. Severo Sarduy și <i>neobarocul</i> sud-american	104
3.3. Povestirea în Argentina perioadei Post-Boom	
3.3.1. Mempo Giardinelli: <i>Povestiri-tandem</i>	124
3.3.2. Ricardo Piglia: <i>Povestirea secretă</i>	129
3.3.3. Juan José Saer: <i>În căutarea formei pure</i>	133
3.4. Juan José Arreola: <i>Un nou umanism</i>	140
4. Voci feminine și feministe în peisajul literar contemporan sud-american	
4.1. Tendințe originale	147
4.2. Isabel Allende - o <i>Șeherezadă</i> modernă	
4.2.1. <i>Feminismul magic</i>	162
4.2.2. Un <i>alter ego</i>: Eva Luna	170

4.2.3. De la roman la povestire	181
4.2.4. Tehnici narative în <u>Povestirile Evei Luna</u>	199
4.3. O poetică a transgresarii: Luisa Valenzuela	207
4.4. Contra discursul Cristinei Peri Rossi	222
5. Povestirea latino-americană la răscrucea dintre milenii	
5.1. Aproximări	234
5.2. Noi direcții: <i>Minicuento</i> -ul	238
CONCLUZII	252
BIBLIOGRAFIE	259

REZUMAT

Lucrarea *Vocatia povestitorului in nuvela si povestirea hispano-americana* se dorește o incursiune în registrul multipleror manifestări ale povestirii, formă arhetipală, cu un loc privilegiat în exegeza naratologică și cu o poetică valabilă pentru toate celelalte metamorfoze ale epicului: nuvelă, roman, într-un spațiu care i-a asigurat perenitatea: America Latină.

Demersul își găsește justificarea în constatarea absenței din peisajul criticii literare românești (lăsând la o parte traducerea masivă din autori latino-americani din ultimii ani) a unor studii în domeniu, care să ofere o radiografie a evoluției acestei specii și, mai ales, a ipostazei actuale. La baza sa se află o cercetare de câțiva ani pe tărâm nord-american, care a beneficiat de o „arhivă” generoasă de texte, aparținând Bibliotecii Universității Statului Georgia (University of Georgia Library).

Atenția noastră se îndreaptă în mod special asupra perioadei contemporane, începând cu mijlocul secolului al XX-lea, evidențiind însă, într-un segment introductiv, importanța seriilor epice originare, material narativ care generează o gamă infinită de modalități transformate în substratul cel mai important al literaturii latino-americane. (Capitolul întâi).

Capitolul al doilea al lucrării deschide perspectiva asupra momentului impunerii pe plan universal a Lumii Noi, realismul magic, cu explozia romanului, pregătit de „Ficțiunile” borgesiene. Un prim segment se concentrează asupra forței coordonatoare imprimată literaturii moderne de către scriitorul argentinian, a cărui creație (poezie, proză, sau eseistică) revine obsesiv la tema actului creator în directă legătură cu cel al receptării. Se urmăresc interferențele dintre eseu și ficțiune, pentru a se insista mai apoi asupra mecanismelor poeticii receptării, ale inter- și intra-textualității reflectate de nuvela Pierre Ménard, autorul lui Quijote.

Cel de-al doilea segment este dedicat câte unui text emblematic pentru prozatorii consacrați ai perioadei *Boom*: Márquez, Vargas Llosa, Cortázar, Fuentes, creatori ai unor

repere clasice ale romanului modern care, nu întâmplător, s-au exersat și în specia povestirii. Comentariul modalităților de construcție a diegezei: tramă, eveniment narat, istorie epică, succesiune, timp, spațiu, voce, puncte de vedere, ipostaze ale naratorului, sau naratarului în cazul unor povestiri mai mult sau mai puțin cunoscute în spațiul românesc încearcă să sublinieze relevanța acestei forme în exemplificarea unei opere unitare (Márquez, Fuentes), a unui „laborator de creație” (Vargas Llosa), sau a unei noi retorici a genului (Cortázar).

Capitolul al treilea urmărește câteva din manifestările tendințelor de după deceniul al șaptelea, în directă legătură cu afirmarea poeziei post-moderniste, al cărei prim efect e considerat, în cazul Americii Latine, fenomenul *Post- Boom*. Primul text analizat: De donde son los cantantes al lui Severo Sarduy, alcătuit din înlănțuirea unor narațiuni cu caracter simbolic, reprezintă răspunsul dat fenomenului *Boom* încă din perioada afirmării acestuia și se constituie într-o confirmare a căutărilor de noi formule pentru specia romanului, fundamentate în teoriile structuraliste și post-structuraliste despre limbaj, pe care scriitorul cubanez le situează în contextul latino-american al neobarocului. Exemplele următoare, desprinse din cadrul prozei scurte argentinene: Giardinelli, Piglia, Saer și mexicane: Arreola sunt abordate pentru a demonstra caracterul heterogen al povestirii post-moderniste, varietatea de stiluri, interferența genurilor și a speciilor.

Un segment aparte este atribuit prozei feminine, din ce în ce mai evidente în peisajul literar contemporan sud-american și condițiilor care au favorizat această evoluție. Cercetarea pornește de la Povestirile Evei Luna ale Isabellei Allende, raportate la întreaga sa creație, în mod deosebit la romanul care le-a pregătit- Eva Luna- și analizate în vederea relevării unui ceremonial care reinstaurează modelul clasic al povestirii în serie și consacără numele autoarei sub o nouă formulă: „feminismul magic.” Celelalte două exemple: Luisa Valenzuela și Cristina Peri Rossi completează cristalizarea unui discurs care dezvăluie subiectivitatea feminină și creează un revers al falogocentrismului prin subminarea unei ordini prestabilite.

Volumele de povestiri selectate, ideile preluate din eseuri dovedesc o conștiință a diferențierii, eliberată de orice constrângere, atât la nivelul limbajului, cât și al tematicii.

Ultimul capitol întărește preferința spațiului latino-american pentru specia povestirii la început de secol XXI, urmărind condițiile pentru apariția și proliferarea uneia din formele sale recente: *minicuento*-ul, precum și intențiile de abordare teoretică a acestei subspecii, considerate expresia simbolică a rearticulării sociale și ideologice a Americii Latine contemporane.

Concluziile lucrării conturează particularitățile evoluției fenomenului literar în cazul unui teritoriu construit prin contrast, ca reacție, sau ca răspuns întârziat la tendințele europene, cu insistență asupra perioadei deschise de momentul în care epicului îi revine rolul de a-l impune definitiv pe plan universal.

Menționăm că toate traducerile referirilor bibliografice regăsite în original în notele de la subsol ne aparțin.

De-a lungul istoriei, acest teritoriu complex și contradictoriu în care se împletesc cele mai diferite aspecte ale unei realități paradoxale a imprimat locuitorilor săi nevoia de a-și preciza identitatea esențială. Dacă în cazul gândirii apusene a secolului al XX-lea utilizarea abuzivă a cunoașterii științifice a realității în defavoarea celei analogice, sapiențiale are drept consecință transferarea aspectului sacru, epifanic al lumii în zonele inconștientului, cristalizarea lui în forme mitologice neactualizate, universurile propuse de operele scriitorilor sud-americani reactivează tocmai modalitățile de cunoaștere magico-mitică, lansând posibilitatea unei recuperări a Totalității pierdute.

Existența unei serii de coincidențe istorice explică, în parte, fericita conviețuire pe acest teritoriu a Rațiunii și a Mitului. Elementul sacru, magic regăsit în rădăcinile indo-afro-

hispanice printr-un proces de transculturalizare narativă este dublat de cel realist moștenit din tradiția renașcentistă, înfloritor în secolul al XVII-lea, care permite o conștientizare a trăsăturilor diferențiatore ale fenomenului cultural cunoscut sub denumirea de *mestizaje*.

Rădăcinile povestirii sud-americe se împletesc cu cele ale mitologiei și se regăsesc în culturile civilizațiilor precolumbiene: narațiunea maya (*tzolkan*), povestirea incașă (*huahuaricuni*), relatarea aztecă (*tlatolli*).

La începuturile perioadei creștine, America Centrală a inventat calendarul și scrierea, și-a organizat zeii într-o mitologie cu caracter singular, a creat o literatură orală care va fi regăsită ulterior în codice și documente. O mie de ani mai târziu, când spaniolii au atins coastele acestui tărâm, au întâlnit un elaborat panteon indigen care, deși aflat sub amenințatoarea campanie a bisericii a reușit să supraviețuiască în memoria colectivă, alături de vechi istorisiri. Unii prelați s-au aplecat cu răbdare și pasiune asupra cuvântului populațiilor băștinașe pentru a-i putea împrumuta propria limbă și au rescris în *nahuatl*, *maya* sau *runa-simi* a incașilor tradiția milenară a predecesorilor.

Mitul celor cinci sori Los cinco soles, Chilam Balam sau memorabila carte sacră a indienilor maya-quiche Popol Vuh dezvoltă teme epice, lirice, filosofice sau istorice regăsite în creațiile marilor civilizații ale Europei sau Asiei: greacă, ebraică, scandinavă sau hindusă. Dragostea, moartea, viața, caracterul singular al unor fapte cotidiene deschid nenumărate registre a căror beneficiară este literatura.

Absența scrierii (cultura incașă) întărește tradiția orală, iar narațiunea se situează și azi pe primul loc în ceea ce privește preferințele colectivității. Nu întâmplător povestitorul din romanul lui Llosa El Hablador cutreieră de la un trib la altul, instituind de fiecare dată un ceremonial al povestirii, iar Márquez- naratorul își mărturisește descendența din tehnica povestirii orale a bunicii. Omul acestor locuri are plăcerea vorbei, iubește poveștile, le transmite, recrează sau inventează și, în acest circuit, istorisirile dobândesc variante care le

conferă mai multă forță și culoare. Cules la început de cronicari spanioli, metiși sau indieni- a se vedea compilațiile lui Garcilaso de la Vega, Comentarios Reales- materialul legendar generează o gamă infinită de modalități narrative care se transformă în cele din urmă în substratul cel mai important al literaturii latino-americane.

De la simpla prelucrare a legendelor în povestiri regăsite în antologii (José María Arguedas), la reinterpretarea cu mai mult rafinament a cosmologiilor (Miguel Ángel Asturias, Hombres de maíz) sau la prezenta folclorului african în narațiunile unor prozatori contemporani în Cuba (Lydia Cabrera), Brazilia sau Puerto Rico, se cristalizează din ce în ce mai mult o modalitate de expresie acceptată ca specifică spațiului indo-american care, începând cu secolul al XX-lea încearcă să se explice prin intermediul instrumentului iluminator al realității sale magice.

Concepte precum realism magic, sincretism, transculturalizare, hibridizare, categorii precum mitul (Asturias) sau arhetipul (Carpentier) modelează un discurs al *diferențierii*.

Încă din 1930 îndemnul lui Andrés Bello subliniază dorința de emancipare culturală bazată pe respingerea unei Europe “culte” în favoarea unei Americi “primitive.”

Dacă la început această diferențiere (*nativismo, negrismo, indigenism* , *mundonovismo-regionalismul Lumii Noi*) face parte din “minunăția locului”, curând ea va fi etichetată drept provincială de către cercurile cosmopolite ale mișcării de avangardă. Îi revine realismului magic rolul de a-i restabili importanța în procesul de perfecționare a tradiției europene și de a o impune pe plan universal.

Aspirația spre romanul total își găsește împlinirea o data cu noile universuri propuse de creațiile acestui moment, iar angajarea scriitorului într-un contract cu cititorul devine o preocupare majoră. La muerte de Artemio Cruz (1962) a lui Fuentes, Rayuela (1963) lui Cortázar, La casa verde (1965) a lui Llosa și, mai ales, Cien años de soledad (1967) a lui Márquez sunt repere clasice ale romanului modern. Demn de remarcat este că toți acești autori

s-au exersat și în specia povestirii: Fuentes începând cu 1950; Llosa construind “un adevărat laborator de creație” înaintea romanelor prin culegerea de povestiri Los Jefes (1959), clarificand de-a lungul ficțiunii, eseisticii sau interviurilor sale mecanismele creației narative, funcțiile povestirii; Cortázar, ale carui povestiri exemplifică o nouă retorică a genului, formulată obsedant în articole; Márquez, al carui Macondo- “microcosmos al Americii Latine” trăiește “nenumit” încă din primele sale proze scurte, ca exemplu suprem pentru o operă unitară.

Fenomenul *Boom* lansează numai nume de scriitori, însă el coincide cu o trezire internațională a curiozității pentru creația elaborată de femei. Dacă cititorul se apropie de complexitatea spațiului latino-american prin intermediul scrierilor autorilor mai sus-amintiți, înțelege potențialul pentru acte individuale și colective ale feminismului după lectura scrierilor lui Isabel Allende. Ele nu trăiesc numai prin acest mesaj umanitarist și prin caracterul militant ci, mai ales, printr-un talent extraordinar de a mânui povestirea, capacitatea de a crea o operă narativă de proporții, raportată la momente istorice, trecute sau prezente, creionând figuri individuale ce-i conferă autenticitate.

În timp ce Borges duce la perfecțiune un stil al ficțiunii de tip metafizic marcat de o serie de viziuni halucinatorii ale absurdului existenței umane, iar Cortázar îmbrățișează un tărâm suprarealist ce menține un echilibru destul de precar între conștientul rațional și subconștient, povestirile lui Allende sunt ancorate în primul rând în realitățile sociale și politice. Cuentos de Eva Luna propun nu numai un alter-ego al scriitoarei dar îi justifică și apelativul de “Șeherezadă a Americii Latine”.

În tradiția discursului latino-american "Vocea" literară a fost mereu pusă în relație cu POETUL-RAPSOD, cu cel care deține puterea cuvântului pentru a putea transmite povestiri ancestrale, pentru a trezi dorințe ascunse și pentru a vorbi în numele celor deposezați de cuvânt.

Ultimele decenii ale secolului al XX-lea aduc o schimbare radicală în acest sens. Se poate vorbi acum despre un grup puternic, care problematizează și reinterpretează evenimente precum Revoluția Mexicană, idealurile de Lege și Ordine pe care se sprijină instituțiile autorității, convențiile sociale restrictive ale patriarhatului dintr-o perspectivă feminină.

Vocile feminine adoptă poziții marginale, pozițiile celor oprimați. Se afirmă tot mai mult dorința de a formula o teorie latino-americană care să reflecte condiția de subordonare în sfera privată și cea publică a femeii și, mai presus de toate, diversitatea de ordin cultural. În acest context lucrările Elenei Poniatowska și ale Luisei Valenzuela sunt exemple ale unei critici independente. Strategia lui Poniatowska de a utiliza intertextualitatea pentru a oferi un discurs alternativ la varianta oficială și de a capta vocea celor oprimați, precum și credința lui Valenzuela în existența unui limbaj feminin, nerevelat îndeajuns, poetica ei elaborată în ceea ce privește producerea limbajului, rezultat al conflictului cu forța dominatoare a ordinii de tip patriarhal sunt completate de adoptarea în mod deliberat a unei voci masculine în cazul Cristinei Peri Rossi, în dorința de a submina presupunerile legate în mod automat de gen și de a-și provoca cititorul.

Mijlocul deceniului al șaptelea înregistrează astfel un început de schimbare în direcția prozei sud-americane. O nouă generație, numită *Post- Boom*, văzută drept o prelungire a unor tendințe deja existente la începutul perioadei anterioare, trecute într-un plan secundar la un moment dat, dar regăsite și accentuate ulterior se autodefinește, cel puțin parțial, în termenii a ceea ce respinge.

Mutarea dinspre observarea realității înspre crearea ei, dinspre *mimesis* înspre mit, caracteristică fenomenului *Boom* nu mai reprezintă o trăsătură proeminentă, iar locul lecturii de tip interogativ e preluat de un fenomen de desliteraturizare a romanului, de narațiuni mai puțin complicate, cu care cititorul se poate identifica fără a fi solicitat prea intens întrucât planul e nonsimbolic, decorul familiar, referințele la cultura modernă, în vogă, evidente. Noul

tip de literatură are drept principal atribut accesibilitatea. Aceasta pare a fi bazată pe o renaștere a încrederii în abilitatea scriitorului de a observa și a înfățișa realitatea de zi cu zi și în puterea referențială a limbajului. Ancorarea puternică într-un "aici și acum" pare să fie trăsătura esențială a fenomenului *Post-Boom*.

Studiile critice scot tot mai mult în evidență că fenomenul *Post-Boom*, în unele aspecte ale sale, poate fi considerat o formă "locală" (sud-americană) a postmodernismului. Chiar dacă teoreticienii posmoderniști acordă puțină atenție studiului povestirii ca formă, în mare parte întrucât nu operează cu distincții între genuri și specii, afirmațiile lor pot fi extinse și asupra acesteia. Povestirea postmodernistă este complexă în formă și conținut și face apel la o varietate de stiluri incluzând parodia, ficțiunea de intropiecție, grotescul sau fantezia.

Apariția unei scriituri surprinzătoare, (neobarocul lui Severo Sarduy: De donde son los cantantes) eliminarea elementului narativ, sau condensarea expresivă care îl apropie tot mai mult de liric (conceptul de "povestire pură" al lui Juan José Saer) obligă critica literară să reconsidere categoriile tradiționale care servesc la identificarea genului și chiar să elaboreze noi strategii de interpretare.

Cea mai mare contribuție în acest sens și-o aduc revistele de specialitate de pe continent: El cuento în Mexic, Puro cuento în Argentina, Zona Franca în Venezuela, Hueso Humero, Peru sau în Cuba, Casa de las Américas.

Abordând probleme diverse de ordin moral, istoric sau politic desprinse din sfârșitul de secol XX, autorii atrag atenția și asupra unei crize a limbajului care i-a determinat pe mai mulți să experimenteze tehnica fragmentării sau economia formelor narrative, uneori până la exces. *Mini-cuento*-ul, definit mai recent ca o subspecie a povestirii contemporane din spațiul sud-american, este imaginea unei atitudini non-conformiste față de canoanele povestirii de tip tradițional. El reclamă un nou tip de cititor, capabil să se desprindă de simpla urmărire a

fabulei, de necesitatea unei structuri bine definite și să stabilească conexiuni în cadrul unui discurs de tip asociativ, surprinzător în cea mai mare parte.

Caracterul fragmentar al culturii contemporane îi determină pe unii dintre scriitorii cei mai sensibili la această condiție să recunoască forța narativității ca formă de comunicare. În consecință, ei fac apel nu numai la limbajul cotidian, ci mai ales, la tonul jurnalistic, în așa măsură încât, în multe cazuri este dificil a se distinge între povestire și cronică, între mărturie și ficțiune, între literatură și proza demonstrativă de argumentație specializată.

În căutarea de noi modalități de exprimare, scriitorii postmoderniști, la fel cu teoreticienii momentului, problematizează în registru epistemologic validitatea realului și autenticitatea timpului istoric linear. O dată cu aventura în planul realității virtuale, linia de demarcare dintre real și iluzia postmodernistă este aproape imperceptibilă, iar resursele inepuizabile și variate ale speciei povestirii pentru care America Latină și-a exprimat dintotdeauna preferința continuă să răspundă nevoii de raportare a individului la univers.

Sinteză

America Latină își definește identitatea esențială la intersecția dintre Rațiune și Mit, acolo unde elemental sacru, magic este extras din rădăcinile indo-afro-hispanice și îngemănat cu elementul realist moștenit din tradiția Renașterii.

Rădăcinile povestirii scurte se întrepătrund cu cele ale mitologiei și se regăsesc în culturile de dinaintea lui Columb. Acest material legendar este consemnat inițial în cronică și culegeri, ulterior adaptat în colecții de povestiri, prelucrat și mai mult cu trecerea timpului și reinterpretat în cele din urmă în operele scriitorilor contemporani.

Realismul magic este curentul care reafirmă importanța acestui discurs de diferențiere și îl impune pe plan global, în interiorul procesului de prelucrare a tradiției europene.

Așa-numita perioadă *Boom*, caracterizată de explozia romanului (Márquez, Llosa, Fuentes) a fost pregătită de o serie de culegeri esențiale de proză scurtă, precum **Ficciones** a lui Borges sau **Bestiario** a lui Cortázar. În același timp, toți romancierii de seamă ai acestei perioade literare scriu proză scurtă și sunt preocupați de investigarea și elucidarea mecanismului creativ și al funcției povestirii.

Fenomenul *Boom* coincide cu o trezire a interesului pentru voci feminine pe scara internațională. Acest interes se va consolida și mai mult în ultimele decenii ale secolului XX și va avea în vedere autori ca Isabel Allende, Luisa Valenzuela, sau Elena Poniatovska.

Generația *Post-Boom* e considerată a fi expresia “locală” a postmodernismului, ea consacrand un nou gen de literatură, caracterizat în primul rând prin accesibilitate. Această proză scurtă și povestire postmodernistă etalează o multitudine de stiluri precum parodia, introspecția, grotescul, sau fantezia, determinând critica literară să elaboreze noi strategii ale interpretării.

“Mini-povestirea,” definită ca o subcategorie a prozei scurte sud-americane, devine imaginea unei atitudini non-conformiste față de construcția clasică și tradițională a povestirii.

Termeni Cheie

Proză scurtă Latino-Americană / Istorie și Critică

Realismul Magic

Feminism

Proză *Boom* și *Post-Boom*